

KÖRNYEZET, FEJLŐDÉS ÉS POLITIKA

LATIN-AMERIKAI DILEMMÁK

SOLTÉSZ BÉLA

Absztrakt

Latin-Amerika társadalmait az új évezred kezdetén a növekvő környezettudatosság, a természeti és kulturális örökség védelmének igénye jellemezte. A nyerstermékek világpiaci árának növekedése azonban a bányászatnak és az exportorientált mezőgazdaságnak kedvezett, így a régió lassan „visszacúszott” korábbi nyerstermékexportőr szerepébe. Később ezen termékek ára drasztikusan lecsökkent, ami politikai és gazdasági nyomás alá helyezte az exportfüggő szektorokat. Az agrár-exportőrök a termőterület növelésével reagáltak, ami a korábban megfékezett erdőirtásoknak adott új lendületet. A környezetvédelem és a gazdasági fejlődés között kialakuló diszkurzív ellentétet elsősorban Jair Bolsonaro brazil elnök tevékenysége tematizálta, és a 2019-es amazóniai erdőtüzek kapcsán került a nemzetközi érdeklődés középpontjába. Jelen tanulmány ezt a folyamatot elemzi politikai és gazdasági szempontból, elsősorban Brazíliára fókuszálva.

Kulcsszavak: Latin-Amerika, Brazília, Amazónia, környezeti problémák, erdőirtás, gazdasági fejlődés

2007-ben Rafael Correa,¹ Ecuador baloldali elnöke arra kérte a világot, hogy gyűjtsenek adományokat az országa számára. A felhívást azzal indokolta, hogy Amazónia Ecuadorhoz tartozó részén, a világ egyik legnagyobb biodiverzitású területének számító Yasuni Nemzeti Park alatt hatalmas kőolajmezőket fedeztek fel, amelyek kitermelése komoly bevételhez juttatná a szűkölködő dél-amerikai országot – ám azzal is tisztában volt, hogy a kitermelés komoly környezetkárosítással járna. Correa tehát azt javasolta a nemzetközi közösségnek, hogy ha a készletek becsült értékének felét – mintegy három és fél milliárd dollárt – megkapja adományként, Ecuador érintetlenül hagyja a nemzeti parkot. A kezdeményezést többen üdvözölték, míg mások átlátszó politikai zsarolásnak minősítették. Hat év alatt összesen

1 – Rafael Vicente Correa Delgado közigazgász, a baloldali Alianza País pártszövetség alapítója, 2007 és 2017 között Ecuador elnöke.

kétszázmillió dollárnyi felajánlás jött össze, így 2013-ban Correa bejelentette, hogy Ecuadornek nincs más választása, mint kiaknázni a nemzeti park alatt húzódó kőolajmezőket. A kitermelés megindult, és azóta is zajlik (Romano et al., 2020).

További hat év múltán, 2019-ben Amazónia ismét reflektorfénybe került, ezúttal az elharapózó erdőtüzek következtében. Brazília jobboldali elnöke, Jair Bolsonaro² arra kérte a világot, hogy tartsák tiszteletben országa szuverenitását, és ne avatkozzanak bele abba, ahogy a természeti erőforrásait hasznosítja. A G7-országok által felajánlott húszmillió dollárnyi segélyről azt mondta, hogy fordítsák inkább Európa újraerdősítésére – arra a gyakori toposzra utalva, hogy a fejlett országoknak nincs jogalapjuk számonkérni a fejlődő országokon azt a környezetkárosítást, amelyet ők maguk évszázadokkal korábban saját területükön már végrehajtottak. Végül elfogadta a segélyt – mint ahogy a korábbi brazil kormányok is elfogadtak több százmillió dollárt az elmúlt évtizedek során európai és észak-amerikai donoroktól –, de kijelentette, hogy senkinek nincs joga meghatározni, hogy Brazília pontosan hogyan használja fel az erdőtüzek megfékezésére kapott adományt (Kottasová et al., 2019).

A két, sok szempontból párhuzamos történet ékesen példázza, hogy a latin-amerikai országok – ahogyan más, közepesen fejlett vagy fejlődő államok – gazdasági realitásai, a nemzetközi piaci logikák, a nyersanyagexport jövedelmezősége és a természeti környezet védelme iránti nemzetközi elvárások egymással ellentétes mechanizmusokat működtetnek. Baloldali vagy jobboldali, kooperatív vagy szuverenista, udvarias vagy harcias: egyetlen latin-amerikai államfő sem vonhatja ki magát és országát a globális gazdasági és politikai hatások alól, amelyek – természeti kincsekben bővelkedő, de tökeszegény országokról lévén szó – a legtöbb esetben valamilyen erőforrás kiaknázása körüli konfliktusokban csúcspontnak ki. A latin-amerikai történelmet már a gyarmati időszak kezdetétől a világ gazdaságba való alárendelt, (fél)periferikus betagozódás jellemezte, amely a különféle nyerstermékexport-ciklusok váltakozásában, az extenzív mezőgazdaságban és az erőforrások korlátozások nélküli kitermelésében (*extraktívizmus*) öltött testet (Martinez-Alier et al., 2016).

Jelen tanulmány hipotézise, hogy a 21. század első két évtizedében egy olyan ciklus futott végig, amelyben a környezetvédelem szerepe a társadalmi és politikai változások hatására megnőtt, majd a világgazdasági változások megfordították e társadalmi és politikai dinamikát, és ez végső soron a környezetvédelem szerepének leértékelődéséhez vezetett. A több évszázadon át egyeduralkodó extraktívizmushoz azonban (mind ez idáig) nem tértek vissza a latin-amerikai államok: az elmúlt két évtized eredményei tehát a jelenlegi kedvezőtlen körülmények ellenére sem tűntek el teljesen.

2 – Jair Messias Bolsonaro egykori katonatiszt, a jobboldali Partido Social Liberal, majd az Aliança pelo Brasil párt színeiben 2019 óta Brazília elnöke.

A ciklus kronológiailag a következőképpen írható le: a kilencvenes évek végén vagy a kétezres évek legelején számos latin-amerikai országban megjelent a környezeti és kulturális örökség védelmének főként civil mozgalmak által artikulált célkitűzése. Ez a nemzetközi környezetvédelmi egyezményekhez való csatlakozást, az ökológiai tudatosság elterjedését, valamint az őslakos közösségek földhöz való jogának megerősítését eredményezte. A nyers-termékek világgpiaci árának növekedése azonban 2003-tól újraagrárosuló, exportorientált gazdaságszerkezeti változást indított el, amely igen nyereségesnek bizonyult, és az erőforrások tulajdonosait hatalmas jövedelemhez juttatta. 2013-at követően, az árak csökkenése nyomán azonban e modell gazdasági és politikai nyomás alá került, és számos országban a környezeti erőforrások még erőszakosabb kiaknázását vonta maga után.

Az ebből eredő környezeti károknak – víz- és légszennyezés, erdőirtás, természetes élőhelyek eltűnése – elsősorban Brazília esetében van globális jelentőségük, így az elemzés fókuszában ez az ország áll. Ugyanakkor a környezetkárosítást mint a fejlődés „árát” a maga módján minden latin-amerikai ország megfizette. Jelen tanulmány ezt a dinamikát járja körül.

Latin-Amerika országai és a környezetvédelem az évezred elején

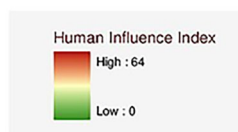
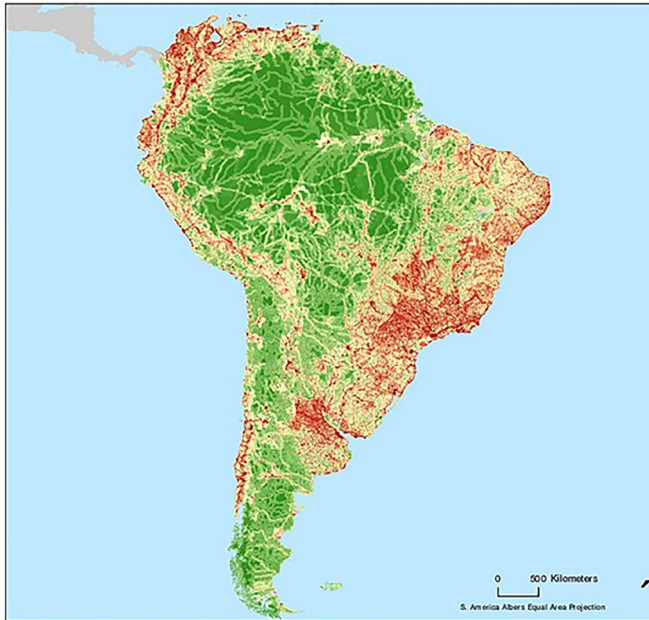
A harmadik évezred elején úgy tűnt, hogy a latin-amerikai társadalmakban alapvető változások zajlanak kulturális, politikai és szociálpolitikai téren, és ez hatással van a természeti környezethez fűződő viszonyukra is. A gyarmati időszakból örökölt latifundista és telepességlogikát felváltva számos progresszív kormányzat felismerte, hogy a monokultúrás növénytermesztés tönkreteszi a régió páratlan biodiverzitását, míg a nyílt színi érc- és szénbányászat, valamint az olajkitermelés súlyos környezetszennyezést eredményez. A korábbi évszázadok latin-amerikai „környezetpolitikája” – ha beszélhetünk ilyenről – az erdők kiirtására, a szűzföldek feltörésére, a ritkán lakott területek benépesítésére koncentrált. A gazdasági növekedés vagy „haladás” (*progreso*) koncepcióját viszont az ezredfordulóra a fenntartható fejlődés koncepciója váltotta fel (Martinez-Alier et al., 2016).

A latin-amerikai országok többsége környezeti szempontból szerencsés helyzetben van abban az értelemben, hogy a régió népsűrűsége relatíve csekély, a sűrűbben lakott régiók nagyrészt a tengerpartok mentén koncentrálódnak, és a földterület, amelyet (még) nem alakított át radikálisan az ember, viszonylag nagy. Míg világszinten a földterület 52 százaléka található természetközeli állapotban (vagy ha a sivatagokat, magashegységeket és az állandóan jéggel borított területeket nem számítjuk, akkor mindössze 27 százaléka), addig

Dél-Amerikában³ ez az arány 62,5 százalék. Ennek túlnyomó része az Amazonas-medence ökoszisztémájához tartozik, amely a világ legnagyobb összefüggő erdősege (1. ábra) (Estensoro, 2020: 18).

The Human Influence Index ver. 2

South America

1. ábra: Az emberi tevékenység hatása a környezetre Dél-Amerikában a Global Human Influence Index alapján

Forrás: Columbia University – SEDAC, 2008

3 – Noha jelen tanulmány Latin-Amerika egészével foglalkozik, az elemzés fókuszpontja Dél-Amerika, azon belül is az Amazonas-medence. Természetesen a sűrűbben lakott Mexikó, Közép-Amerika és a Karib-térség szigetei esetében is komoly problémát okoz a környezetkárosítás, főleg a nagyvárosok és a turisztikai célpontok területén, ez azonban más jellegű és más léptékű kihívás, mint amellyel Amazónia szembesül.

Az Amazóniát övező nemzetközi figyelem a globális klímatudatossággal párhuzamosan nőtt, hiszen „a Föld tüdeje” a bolygó legmagasabb biodiverzitású területe. Épp kiemelt ökológiai jelentősége miatt merült fel időről időre valamiféle nemzetközi védnökség igénye a 20. század második felének globális környezetvédelmi diskurzusában. A hetvenes években a brazil katonai kormányzat idegesen reagált minden ilyen típusú felvetésre, és az ország szuverenitását hangoztatta, amikor az őserdőt pusztító gigaprojektjei miatt – mint például a transzamazóniai autópálya építése – a nemzetközi kritikák keresztüzébe került. A kilencvenes évekre azonban a katonai diktatúrák megbuktak Argentínában, Bolíviában, Chilében, Paraguayban és Brazíliában, s az új, demokratikus kormányzatokban a környezetvédelem fontos szerepre tett szert (Estenssoro, 2020).

A növekvő latin-amerikai környezettudatosság Tosun (2013) szerint két okra vezethető vissza. Egyrészt egy általános társadalmi értékrendváltozással függ össze: Inglehart (1997) érvelése szerint a fejlettség egy bizonyos szintjét elérő társadalmak számára egyre fontosabbak lesznek a posztmaterialista értékek, és egyebek mellett fokozottabban odafigyelnek a természeti környezet védelmére is. (Megjegyzendő, hogy ez a latin-amerikai kontextusban egyfajta visszatérésként is értelmezhető az őslakos népek ökológiai szemléletéhez, és maguk a latin-amerikai politikai szereplők is gyakran keretezték így az új keletű környezettudatosságot.)

Másrészt az sem elhanyagolható szempont, hogy a világgazdasági nyitással egyre exportorientáltabbá váló latin-amerikai gazdaságok kénytelenek voltak betartani mindazon környezetvédelmi előírásokat, amelyeket a fejlettebb (és már környezettudatosabb) országok az import feltételül szabtak. Ez utóbbira jellemző eset például a mexikói tonhalhalászat módszereinek megváltoztatása, hogy ne kerüljenek delfinek a hálókba – erre ugyanis az Egyesült Államok környezetvédő szervezetei kampányokkal hívták fel a figyelmet (Tosun, 2013).

Inglehart posztmaterialista tézisének valamelyest árnyalja, hogy Tosun empirikus vizsgálata alapján a jólét hatása a latin-amerikai közvélemény környezettudatosságára nem bizonyult igazán jelentősnek – inkább az egyes ügyek „láthatósága” (*salience*) számított. Az elhíresülő, mediatizált esetek mobilizálták a választókat, és az egyre demokratikusabb politikai térben ezek az ügyek mindjobban meghatározták a politikai aktorok viselkedését is (Tosun, 2013).

Noha az ezredforduló táján a Latin-Amerikában aktív környezetvédő mozgalmak többsége a baloldali politikai térben jelent meg, ez nem tekinthető kizárólagosnak: Yamin Vázquez a World Values Survey (WVS) 2005 és 2014 közötti adatai alapján arra az eredményre jutott, hogy a latin-amerikai értéktérképen a környezettudatosság a piacpártisággal, tehát a (gazdasági) jobboldali értékrenddel korrelál. A szerző ezt azzal magyarázza, hogy az

etatista-baloldali válaszadók számos szociális kérdést soroltak a környezetvédelem elé, míg a piacpárti-jobboldali válaszadóknál ezek többsége hátrébb került. Ugyanakkor a mozgalmi háttérrel is rendelkező baloldali pártok hatalomra kerülése a korábbi civil aktivizmusból a hivatalos kormánypolitika szintjére emelte a kérdést (Yamin Vázquez, 2020).

A nemzetközi környezet ekkoriban támogatta ezt a környezettudatos eltolódást – főként a formálódó nemzetközi szerződések révén, amelyeknek a latin-amerikai államok a részesei lettek. Tosun kiemeli, hogy a civil szervezetek aktívan hozzájárultak a víz- és légszennyezést csökkentő latin-amerikai szabályozások kialakulásához (beleértve a nemzetközi egyezményeket is). A korszakban szintén igen aktívan építkező regionális szervezetek viszont nem váltak meghatározóvá ebben a témában: a Déli Közös Piac (Mercosur)⁴ ugyan ambicionálta, hogy ilyen témával foglalkozó intézményeket és szabályokat hozzon létre, de ez végül az integrációs lendület megtorpanása miatt nem következett be. Mexikó kapcsán az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezménynek (NAFTA)⁵ viszont jelentős szabályozóereje volt, és az Egyesült Államok környezetvédelmi standardjainak adoptálására kényszerítette az országot (Tosun, 2013).

A nyolcvanas évektől Latin-Amerika államai kivétel nélkül részesei lettek a következő nemzetközi egyezményeknek (ECLAC, 2020):

- bécsi egyezmény az ózonréteg védelméről (1985);
- az ENSZ éghajlatváltozási keretegyezménye (1992) és a kiotói jegyzőkönyv (1997);
- a biológiai sokféleségről szóló riói egyezmény (1992);
- a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló stockholmi egyezmény (2001);
- a párizsi éghajlatvédelmi egyezmény (2015).

Mindez egy adott pillanatban a régióban domináns szerepet játszó Egyesült Államokkal való összeütközést is eredményezett, hiszen a kontinens északi szuperhatalma nem ratifikálta a kiotói jegyzőkönyvet. Below (2015) elemzése szerint, bár az Egyesült Államoknak globális és regionális hegemon szerepe volt, nem tudta Latin-Amerika vezetőire kényszeríteni

4 – 1991-ben alapított regionális kereskedelmi és politikai integrációs szervezet, tagjai: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay. Venezuela 2013-ban csatlakozott, ám tagságát 2017-ben felfüggesztették.

5 – 1994-ben kötött kereskedelmi egyezmény, melynek részesei: az Amerikai Egyesült Államok, Kanada és Mexikó. 2020. július 1-jével a USMCA (Amerikai Egyesült Államok – Mexikó – Kanada egyezmény) váltja fel.

az akaratát. Az argentin Carlos Saúl Menem⁶ elnök például a jegyzőkönyv aláírása mellett vállalta a kibocsátások önkéntes csökkentését is. A mexikói államfő, Ernesto Zedillo⁷ is aláírta, bár a kibocsátáscsökkentés elfogadását illetően vonakodott. A venezuelai Hugo Chávez⁸ elnök 2004-ig halogatta a ratifikációt, ám onnantól kezdve határozottan támogatta a jegyzőkönyvet (ugyanakkor ragaszkodott hozzá, hogy a fejlődő országok számára ne legyen kötelező a kibocsátás csökkentése) (Below, 2016).

Chávez esetében különösen feltűnő, hogy az Egyesült Államokkal szemben ellenséges külpolitikája részeként jelent meg a klíma- és környezettudatosság. A kétezres évek elején megerősödő latin-amerikai baloldal azonban nemcsak stratégiai, külpolitikai megfontolásokból fordult a természetvédelmi kérdések felé, hanem ökolitikai elkötelezettségük sok esetben dekolonizációs, indigenista ideológiai keretbe illeszkedett. Felismerték az őslakoskérdés és a környezetvédelem összefüggését: míg korábban az indián föld *terra nullius*-nak számított, az őserdőt felszabdáló utak pedig a fejlődés jelképeinek, addig az új, sok esetben indián politikai mozgalmakból kinövő erők (a bolíviai Evo Morales⁹ vagy az ecuadori Rafael Correa támogatói) számára a biodiverzitás értékelése az indián örökség értékelésével kapcsolódott össze. A 2001-ben a brazil Porto Alegreben megalapított Szociális Világforumon ezek az értékek koherens globalizációkritikus (vagy *alterglobalista*) ideológiai hálóba rendeződtek (Breckenridge-Jackson et al., 2017).

Az új alkotmányok – különösképpen a bolíviai „plurinacionális” alkotmány – figyelembe vették az indián közösségek eltérő természetfogalmát, és korlátozták a természeti erőforrások piacosithatóságát (Acosta, 2009). Az ecuadori alkotmányozási folyamat során megfogalmazódott az a tézis, hogy az indiánok védelme az indiánok által lakott természeti közeg védelme is, és fordítva. Az ecuadori indiánmozgalom központi terminusa a „jó élet” (spanyolul *buen vivir*, kecsuául *sumak kawsay*) lett, amely az életminőséget, a környezeti, közösségi és spirituális jóllétet állította a középpontba a materiális javak felhalmozása helyett (Walsh, 2009).

Az indiánok földtulajdonának kérdése azonban számos konfliktust okozott. Brazíliában Lula da Silva¹⁰ elnöksége alatt meggyengült az indiánok érdekképviseletéért felelős állami szerv, a FUNAI, s megszakadt a kormány és az indián közösségek közötti párbeszéd. Chilé-

6 – Carlos Saúl Menem ügyvéd, vállalkozó, 1989 és 1999 között a peronista Partido Justicialista színeiben Argentína elnöke.

7 – Ernesto Zedillo Ponce de León közigazdász, 1994 és 2000 között a balközép Partido Revolucionario Institucional színeiben Mexikó elnöke.

8 – Hugo Rafael Chávez Frías katonatiszt, 1999-től 2013-ban bekövetkezett haláláig Venezuela elnöke, a nevével fémjelzett „21. századi szocializmus” főideológusa, a Movimiento Quinta República, majd a Partido Socialista Unido de Venezuela baloldali pártok vezetője.

9 – Juan Evo Morales Ayma egykori kokatermesztő, mozgalmi aktivista, 2006-tól 2019-ig a baloldali Movimiento al Socialismo párt színeiben Bolívia elnöke.

10 – Luiz Inácio Lula da Silva egykori szakszervezeti vezető, 2003-tól 2010-ig a baloldali Partido dos Trabalhadores színeiben Brazília elnöke.

ben a népesség öt százalékát kitevő mapuche indiánok mozgalmát, amelyet ősi földjeik visszaszerzéséért indítottak, az első Piñera-kormány¹¹ a pinocheti időkből fennmaradt terrorellenes törvény hatálya alá helyezte, vezetőit pedig börtönbüntetéssel sújtotta. A mapuche földek rendszerszintű visszaszolgáltatásától a chilei kormány mereven elzárkózott (Soltész, 2012).

A 2010-es évek elejének latin-amerikai mozgalmában sokszor összekapcsolódtak a szociálpolitikai követelések (például a jobb oktatás, az egészségügy, a kisebbségek helyzetének javítása érdekében) és a környezetvédelmi célok. Ez utóbbi téma az urbánus, nemzetközi közegben mozgó civil szervezetek és a rurális, paraszti önszerveződések (amelyek a tradicionális és közösségi föld- és vízhasználatért, illetve a hagyományos termelési módszerek megóvásáért küzdöttek) egymásra találását eredményezte, elsősorban Mexikóban (Foyer – Dumoulin Kervran, 2017).

A célkitűzések természetesen nem voltak mentesek az ellentmondásoktól. Chilében és Brazíliában épp a vízerőmű-építési tervek váltották ki a legnagyobb tiltakozást, holott ezek biztosították volna a legbiztosabb energiaforrást. Míg korábban, az 1984-ben elkészült Itaipu vízerőmű esetében a katonai diktatúra nem vette figyelembe a környéken élők érdekeit, és több ezer négyzetkilométerről kitelepítette a lakosságot, a 2010-es években az északkelet-brazíliai Belo Monte duzzasztógát építését már számos környezet- és indiánvédő mozgalom próbálta megakadályozni. A gát 2019-re ennek ellenére felépült, egy másik projektet, a chilei Hidroaysént viszont a tiltakozások ellehetetlenítették, és a kormány elállt a tervtől (Soltész, 2019a, 2019b).

Különös módon a latin-amerikai integrációs szervezetek lendületének kifulladására is a környezetátalakító nagyberuházások megvalósulása ellen hatott. A Dél-amerikai Nemzetek Uniójának (UNASUR)¹² céljai között például olyan gigaprojektölepek szerepeltek, mint a Perut Brazíliával összekötő Transandino Central vasútvonal, illetve a dél-amerikai kontinenst kelet–nyugati irányban átszelő több autópálya terve (Soltész, 2011). Ezek a tervek azonban az integráció gyengülése, illetve a kibontakozó gazdasági visszaesés hatására a 2010-es évek közepére lekerültek a napirendről. Ezekben az években úgy tűnt, hogy a latin-amerikai politikai trendek kedvező viszonyokat teremtettek a természeti környezet számára: természetudatosabb, helyi közösségek által vezérelt, kisebb léptékű fejlesztések tűntek reálisnak. A világpiacon azonban kedvezőtlen fordulatot indítottak be: a nyereségfüggőség növekedését és az „agrárbiznisz” térhódítását.

11 – Miguel Juan Sebastián Piñera Echenique közgazdász, üzletember, a jobbközép Renovación Nacional párt és a Coalición por el Cambio pártszövetség, majd a Chile Vamos pártszövetség színeiben 2010 és 2014 között, majd 2018 óta Chile elnöke.

12 – 2008-ban alapított regionális kereskedelmi és politikai integrációs szervezet, amelynek minden dél-amerikai állam a tagja volt, ám politikai nézeteltérések – elsősorban a venezuelai rezsimhez fűződő viszony – miatt 2018–2019-ben de facto megszűnt.

A nyerstermék-konjunktúra hatásai a környezetvédelemre

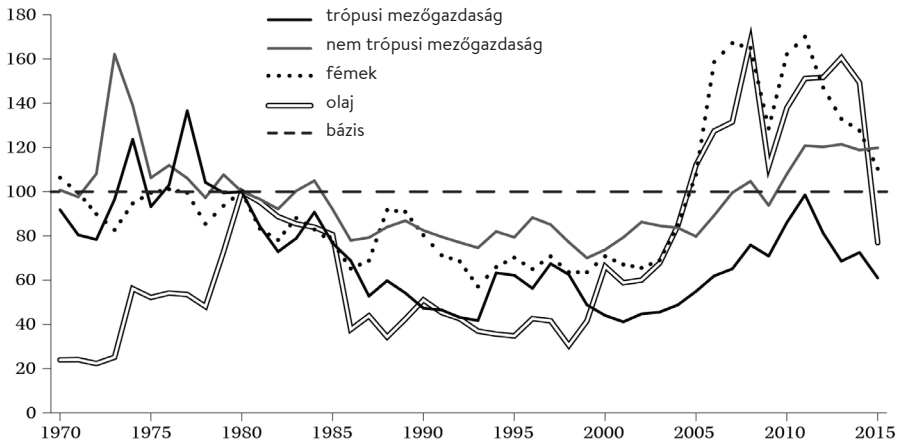
A nyolcvanas és kilencvenes évek kilengései után a kétezres évek masszív gazdasági növekedést hoztak a legtöbb latin-amerikai országnak. A kereskedelempolitikai rezsimek az egyes országok esetében – az egészen szélsőségesen szabadkereskedelem-párti Chilétől kezdve a protekcionista Mercosur-tagállamokon át az állami szektor által dominált Venezueláig bezárólag – eltérők voltak, az általános trend azonban a világpiacon nyitás volt. Továbbá a régió (elsősorban Brazília) nagyvállalatai közül egyre többen léptek ki a regionális és a világpiacon. A brazil bruttó hazai össztermék (GDP) a világ hetedik legnagyobbja lett, a növekedési ütem pedig még a világválság ellenére sem csökkent évi négy százalék alá. Ugyanezen időszakban más, kisebb latin-amerikai országok, mint Peru, Panama vagy a Dominikai Köztársaság, még gyorsabb ütemű növekedést produkáltak (Nagy-Ricz, 2018).

A növekvő világgazdasági integráció ugyanakkor visszahozta a nyerstermékek (angolul: *commodities*) exportjának dominanciáját a feldolgozott termékek és iparcikkek rovására. Elsősorban a rohamosan fejlődő Kína nyersanyagéhsége jelentette a latin-amerikai exportpiac-bővülés és gazdasági növekedés fő motorját. Míg a korábbi iparosító-protekcionista tradíció a hazai piacra termelő vállalatoknak kedvezett, addig a szabadpiaci fordulat nyomán új erőre kapó nyerstermékexportőr modell a szójabab- és kávétermesztésnek, az extenzív állattenyésztésnek, valamint az olaj-, földgáz-, szén- és ércikitermelésnek biztosított megfelelő feltételeket (Soltész, 2019a).

A nyerstermék-konjunktúrák természetesen mindig is jelen voltak a latin-amerikai gazdaságtörténetben. Brazíliában például minden időben volt egy olyan elsődleges nyerstermék, amelyre éppen nagy kereslet mutatkozott a világpiacon, és minden termelő, aki ebbe a globális láncolatba be tudott kapcsolódni, rendkívüli nyereségre tett szert. A konjunktúraciklusok időtartama és földrajzi kiterjedése mindazonáltal behatárolt volt: nem volt olyan nyerstermék, amelynek előállítására egy évszázadnál tovább nyereséges lett volna, és az előállítására alkalmas terület soha nem volt nagyobb néhány szövetségi államnál. A 17. században ez a termék a cukornád volt, amelyet a partvidéki sáv ültetvényein állítottak elő, majd Minas Gerais arany- és gyémántbányáinak felfedezése után, a 18. században a bányászat tört elő. A 19. század végén a kávétermesztés tette naggyá São Paulót, a 20. század elején pedig az Amazóniában őshonos gumifa nedvét, a kaucsukot fedezte fel magának az autógyártás (Soltész, 2019a).

A világpiacon konjunktúrák kiszámíthatatlan alakulásától függő nyersanyagtermelő gazdaság ugyanakkor rendkívül sérülékennyé tette a latin-amerikai országokat. Ennek ellensúlyozására kialakult egy új gazdaságpolitikai modell, amely a belső piacra termelést, illetve új termelőkapacitások kiépítését tartotta elsődleges szempontnak. Az „importhelyettesítő

iparosítás” néven ismertté váló iparpolitika a periferikus fejlődésből kitörni szándékozó, állami tőkére épülő, majd a külföldi tőke bevonására törekvő latin-amerikai államokat azonban hosszú távon adósságválságokba lökte, és csak még jobban kiszolgáltatta őket a globális pénzpiacoknak (Artner, 2013).

2. ábra: Mezőgazdasági és bányászati termékek világpiaci átlagárának változása az 1980-as bázisévhez viszonyítva (1980 = 100)

Forrás: Ocampo, 2017

A 21. század első évtizedében jelentős nekilendülés volt megfigyelhető számos olyan nyers termék világpiaci ára esetében, amelynek (egyik) legfontosabb termelőterülete Latin-Amerika volt. Ahogy a 2. ábráról leolvasható, ez elsősorban a kőolaj és az ércek árnövekedését jelentette, de dinamikusan nőtt a mezőgazdasági termékek ára is. A folyamat háttérben, mint már szó volt róla, a kínai import növekedése és azon belül is az egyre jelentősebb szén-, kőolaj-, élelmiszer- és épületfaigény húzódtott meg (Ocampo, 2017).

A latin-amerikai országok nyersanyagexport-függősége a 2010 körül tetőző nyers termékar-robbanás (*commodity boom*) következtében tehát újra megnőtt. A nyersanyagok (szénhidrogének, ércek, mezőgazdasági nyers termékek) részaránya 1995-ben az összes latin-amerikai ország teljes exportjának 49,8 százalékát tette ki, majd 2003-ra (ami a nyers termékar-robbanás kezdetének tekinthető) 43,1 százalékra csökkent. 2013-ra viszont ez az arány jóval az 1995-ös érték fölé, 55,9 százalékra emelkedett. A 2013-as értékek között a leginkább kiugróan magas a szénhidrogén-exportőr országok nyers terméke export-függősége (Bolívia exportjának 95,9 százaléka nyers termék, míg Ecuadoré 93,8 százalék, Venezueláé

92,7 százalék, Kolumbiáé pedig 83,3 százalék), de az ércbányászaton és mezőgazdaságon alapuló exportstruktúrájú országok, mint Peru (88,2 százalék), Chile (87,0 százalék) és Brazília (62,9 százalék) nyeresztermékexport-függősége is igen magas, és a vizsgált időszakban mindegyik állam nyeresztermékexport-részaránya növekedést mutatott (Brazília például az 1995-ös 45,9 százalékról mozdult el a 2013-as 62,9 százalékra). A leginkább agrárexport-függő országok Paraguay (2013-ban a nyeresztermékek aránya az exportban 91,2 százalék, a mezőgazdasági termékek aránya 74,4 százalék) és Argentína (2013-ban a nyeresztermékek aránya az exportban 65 százalék, a mezőgazdasági termékek aránya 54,8 százalék). Érdekes ellentét a dél-amerikai országokhoz képest Mexikó, ahol – jelentős részben a NAFTA okozta exportorientált iparszerkezet miatt – a nyeresztermékek aránya a teljes exportban 2013-ban mindössze 24 százalék volt (Ocampo, 2017).

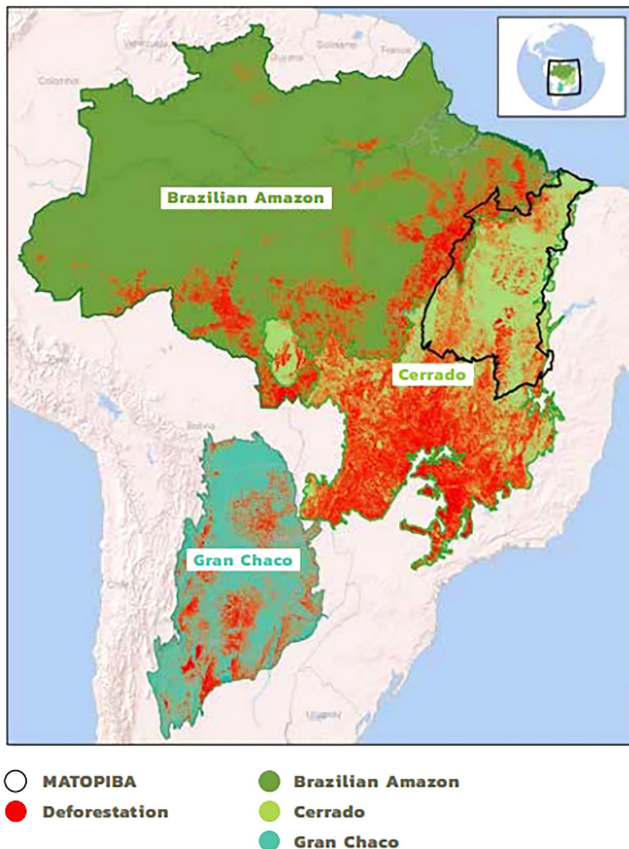
Fontos elemük a fentebb vázolt gazdasági folyamatoknak, hogy a magas nyersanyagárak rekordösszegű bevételekhez juttatták a nyeresztermékexportőröket (Venezuelában és Bolíviában elsősorban az államot, míg a többi országban a bányá- és földtulajdonosokat). A rekordösszegű olajexport-bevételek finanszírozták Hugo Chávez expanzív külpolitikáját és nagyvonalú szociálpolitikáját (utóbbi a bolíviai Evo Morales elnökségének első felére is jellemző volt). Brazíliában (illetve Argentínában és Paraguayban) pedig megjelent az úgynevezett agrárbiznisz (*agribusiness*), az exportorientált, tömegtermelő, tőkegazdag mezőgazdasági magánvállalkozások érdekközössége. A szektor leglátványosabb sikerterméke a szójabab, amely a délnyugat- és közép-brazíliai síkságok óriási területein terem, és melynek révén 2016-ra Brazília a világ első számú szójatermelőjévé vált (Soltész, 2019a).

A kínai növekedés megtorpanását követő, hirtelen jött áresés ugyanakkor 2014 körül destabilizálta e szektorok kedvező várakozásokra alapuló finanszírozását. Az etatisztika modellekben ez politikai-gazdasági válsághoz vezetett (a venezuelai krízis egészen extrém esete mellett a bolíviai politikai folyamatokat is nagyban befolyásolta az exportbevétel-csökkenés), míg a magántőke által működtetett agrárbiznisszt a bevételecsökkenés újabb termőföldek bevonására, illetve a környezet- és munkavédelmi szabályozások be nem tartására ösztönözte (Nagy-Ricz, 2018). Ez utóbbi trendek különösen Jair Bolsonaro brazil elnökjelölt 2018-as kampánya során váltak látványossá, amint azt alább részletesen is kifejtem.

Környezeti szempontból a szarvasmarha-tenyésztés és a szójababtermesztés által előidézett erdőirtás az utóbbi évek legdrámaibb fejleménye. A dél-amerikai deforesztáció éves mértéke elkezdte megközelíteni az ilyen szempontból leginkább kritikus hetvenes évek arányait. Természetesen a bányászat (különösképpen az őserdők mélyén zajló illegális aranybányászat) is komoly környezetkárosító hatással jár – gondoljunk csak a közelmúlt brazíliai bányakatasztrófiára –, az erdőtakaró eltűnése azonban olyan globális jelentőségű folyamat,

amely dimenzióit tekintve egyértelműen a legsúlyosabbnak mondható a Latin-Amerikát érintő összes környezeti probléma közül (Romano et al., 2020).

Az erdőirtás három nagyrégióban okoz különösen súlyos károkat: az amazóniai őserdő déli szegélyén, a fás-szavannás Cerrado ökoszisztémában,¹³ illetve a bozotos Gran Chaco vidékén, amint az a 3. ábrán, a Greenpeace által készített térképen látható (Greenpeace France, 2019).

3. ábra: Az erdőirtás által leginkább veszélyeztetett három régió:
Amazónia, a Cerrado és a Gran Chaco

Forrás: Greenpeace France, 2019

13 – Sajátos dél-amerikai ökoszisztéma, mely kétféle területet foglal magában, a fás és füves területek váltakozása jellemzi.

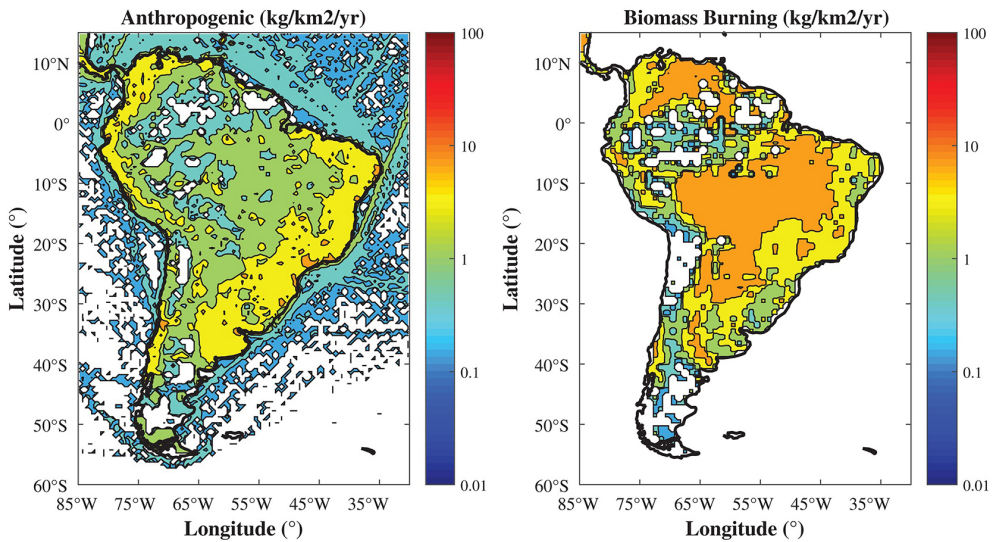
Amazónia 2006 óta részleges védelmet élvez, és a brazil törvények tiltják az irtásos szójaültetvény-telepítést. A legeltetőterületek növekedését ugyanakkor e törvények sem tudták megakadályozni. A Cerrado, bolygónk egyik legnagyobb biodiverzitású területe már csaknem a felére csökkent: déli részén néhány évtized alatt egyeduralkodóvá vált a szója-termesztés és a szarvasmarha-tenyésztés. A terület északi része – a MATOPIBA¹⁴ betűszóval jelölt régió – szárazabb, de az utóbbi időben itt a legintenzívebb az erdőirtás, hogy újabb területeket vonhassanak művelésbe. A délebbre, Argentína, Bolívia és Paraguay területén húzódó, egymillió négyzetkilométeres Gran Chaco pedig száraz trópusi erdő és bozótos, ahol szintén aggasztó ütemben zajlik a deforesztáció. Felmérések szerint nyolc év alatt több mint harmincezer négyzetkilométernyi fás terület tűnt el. Az erdőirtás egyenes következménye mindhárom régióban a talaj eróziója és az üvegházhatású gázok növekvő kibocsátása, ezen túlmenően pedig a (95 százalékban génmódosított) szója termesztéséhez rengeteg rovar- és gyomirtó szükséges, ami a vizek és a talaj szennyezését is okozza (Dobsi, 2019a).

Amazóniában nemcsak a természeti környezet van veszélyben, hanem a környezetvédők is. Míg az egyéni „földfoglalást” a szegény családok folytatják, önhatalmúlag hasítva ki egy-egy parcellát a dzsungelből, addig a nagybirtokos földművelők és állattenyésztők mindezt sokkal nagyobb léptékben, összehangoltan művelik. Domosławski (2017) szerint az erdőirtásokért felelős fakereskedők és állattenyésztők sok esetben likvidálják az érdekeiket sértő civileket. A bányászat is felelős számos megbetegedésért és halálért: az ecuadori Amazóniában az amerikai Texaco olajvállalat okozta szennyezés vezetett halálesetekhez, a perui aranybányák környezetében pedig a bányavállalatok alkalmazottai öltek meg környezetvédő helyieket.

Európai olvasók számára fontos adalék, hogy a 2019-ben megkötött EU–Mercosur szabadkereskedelmi megállapodás (illetve a korábbi években az Európai Unió és Peru, Kolumbia, valamint Ecuador között létrejött hasonló egyezmények) kapcsán komoly vita zajlott a témában. Több európai országban felhívták a figyelmet környezetvédő szervezetek, hogy az előszeretettel hangoztatott környezettudatossága és emberi jogi érzékenysége ellenére az unió is előmozdítója a káros folyamatoknak, hiszen a dél-amerikai nyersanyagexport egyik legfontosabb felvevőpiaca – különösen a kínai visszaesést követően – Európa. A dél-amerikai marhahús, illetve a főként állattakarmányként használt szójabab importját növelő szabadkereskedelmi megállapodások ellen 2019-ben számos tüntetés zajlott Nyugat-Európában: ezek egy része környezet- és emberijog-védő megfontolásból szerveződött, míg másokat az európai agrártermelők érdekvédelme mozgatott. A szerződés aláírási folyamata a tiltakozások hatására megtorpant (Nagy–Soltész, 2019).

14 – Maranhão, Tocantins, Piauí és Bahia szövetségi államok nevéből kreált betűszó.

Az erdőirtásokhoz és a bányászathoz kapcsolódó környezetpusztítás mellett szinte eltörpül, mégsem szabad megfeledkezni a közlekedés és a turizmus okozta lég-, víz- és talajszennyezésről sem. Ahogy a 4. ábrán látható, a dél-amerikai légszennyezés legfontosabb oka az égő biomassza, ami a spontán létrejövő vagy készakarva okozott bozót- és erdőtüzek következménye. Ugyanakkor az antropogén (az emberi tevékenység által közvetlenül okozott) légszennyezés is kezd súlyossá válni a sűrűbben lakott régiókban, különösen a nagyvárosokban, ahol egyre gyakoribbak a szmogriadók. A kétféle légszennyezés kiegészíti egymást – előbbi a belső, utóbbi a partvidéki területeket érinti elsősorban (Navarro-Drazich, 2020).

4. ábra: Antropogén és biomassza-eredetű légszennyezés Dél-Amerikában

Forrás: Molina et al, 2015

Az erdő- és bozótüzek állandó jelenségnek számítanak a július és szeptember közötti időszakban, a 2019-es évben azonban minden korábbinál nagyobb tüzeket regisztráltak. Ennek háttérében a fentebb vázolt gazdasági okok mellett az is beazonosítható, hogy az új brazil elnök, Jair Bolsonaro személyében az agrárbiznist korábban visszatartó környezetvédelmi szabályozások engesztelhetetlen ellensége került hatalomra. A tanulmány záró részében a Brazíliában kibontakozó krízisen keresztül a környezetvédelem Latin-Amerikában tapasztalható leértékelődésének különösen drámai esetét mutatom be.

Környezetvédelmi krízis Brazíliában

Az agrárbiznisz érdeke a munka- és környezetvédelmi előírások lazítása. Az illegálisan vagy féllegálisan, munkajogi szabályozás nélkül dolgoztatott szegényparaszrok kizsákmányolása, a földjeikről elűzött indiánok kismizmzése, valamint az engedély nélkül művelésbe vont erdők és fás szavannák letarolása azonban számos esetben vezetett botrányokhoz és bírósági ügyekhez. Az őserdővédő aktivistaként feltűnő Marina Silva,¹⁵ aki 2003 és 2008 között Lula da Silva kormányában volt környezetvédelmi miniszter, sokat tett az ilyesfajta visszaélések megakadályozásáért. 2008-as lemondását azonban épp azzal indokolta, hogy a befolyásos gazdasági szereplők elleni fellépéshez nem látja a politikai akaratot az elnök részéről. Eddigre ugyanis kialakult a földbirtokosok érdekei mentén politizáló parlamenti képviselők csoportja, a *bancada ruralista* (körülbelül „vidéki platform”), amely egyre több esetben lépett fel blokkoló kisebbségként a környezet- és indiánvédelmi javaslatokkal szemben, a 2010-es évek közepén pedig a képviselőknek már több mint a fele politizált – meggyőződésből vagy pénzért – a nagybirtokosok érdekeinek megfelelően (Nunes–Peña, 2015).

A korrupciós botrányok sorozatába – máig vitatott módon – belebukó brazil Munkáspárt hatalomvesztése, majd a népszerűtlen Michel Temer¹⁶ átmeneti elnöksége olyan politikai vákuumot eredményezett, amelyben a *bancada ruralista* minden korábbinál nagyobb befolyásra tett szert. A 2018-as elnökválasztáson e képviselők többsége a jobboldali Jair Bolsonaro kampányát segítette, aki a földbirtokosok mellett az evangéliumi keresztény egyházak és az üzleti körök támogatását is élvezte. Bolsonaro meggyőző többséggel nyert a választáson, és 2019. januári beiktatását követően számos olyan intézkedést hozott, amely az agrárbiznisznek kedvezett. Továbbá azt is gyakran hangoztatta, hogy az indián törzsek számára kijelölt védett területeket túl nagyoknak tartja, és ezek csökkentése szolgálná a gazdasági fejlődés érdekeit. Ennek megfelelően el is kezdte a szabályozóhatóságok – a környezetvédelemért felelős IBAMA, a biodiverzitás megőrzéséért felelő ICMBio, a földterületek művelésbe vonását szabályozó INCRA és az indiánok védelmével foglalkozó FUNAI – jogköreinek megnyirbálását. Bejelentette azt is, hogy új utak fognak épülni Amazóniában, illetve egy vasútvonal, amely a fő szójatermelő Mato Grosso államból vezetne az Amazonas közelében lévő egyik folyami kikötőhöz (Dobsi, 2019a, 2019b).

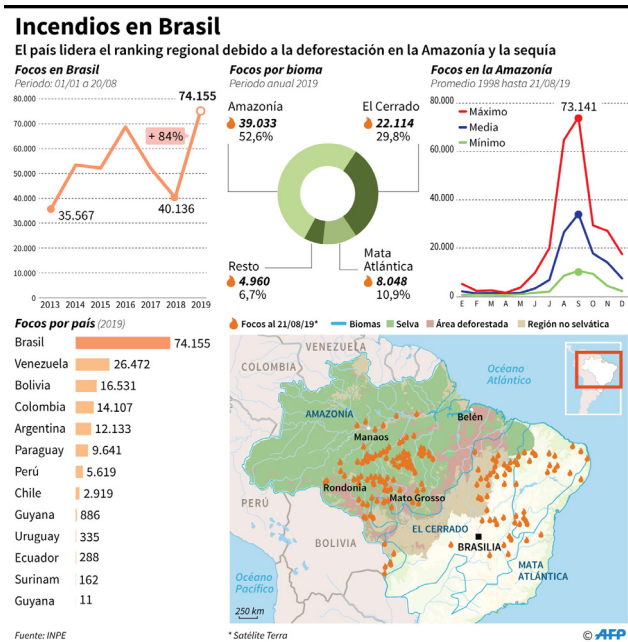
Bolsonaro hatalomra kerülését követően Marina Silva arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdőirtások minőségileg új szakaszba léptek. Elismerte, hogy a korábbi kormányok is felelősök a kialakult helyzetért, azonban az új kormány a korábbiakkal ellentétben már nem sikerte-

15 – Maria Osmarina Marina Silva Vaz de Lima brazil környezetvédő aktivista, 2003 és 2008 között környezetvédelmi miniszter, jelenleg a Rede Sustentabilidade ökológista párt tagja.

16 – Michel Miguel Elias Temer Lulia jogász, 2016 és 2018 között a centrista Partido do Movimento Democrático Brasileiro színeiben Brazília elnöke.

lenül küzd a nagybirtokos érdekek ellen és a környezetvédelem mellett, hanem nyíltan az erdőirtás és a mezőgazdasági expanzió mellett tör lándzsát. Bolsonaro hivatali idejének első fél évében a brazil őrkkutatási központ (INPE) exponenciálisan növekedő deforesztációs trendet regisztrált a műholdképeken: a havi átlag 2019 májusában 34 százalékkal, júniusban 88 százalékkal, júliusban pedig 212 százalékkal emelkedett az előző havihoz képest (Dobsi, 2019c).

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a minden év júniusa és szeptembere között elharapózó – részben természetesen kialakuló, részben az ember által okozott – erdő- és bozóttüzek minden korábbinál nagyobb mértéket öltöttek 2019-ben. Amint az 5. ábráról leolvasható, a 2019-ben Amazóniában lokalizált 73 ezer tüzfészek sokkal több, mint ami a korábbi évek azonos időszakát jellemezte. A tüzeknek több mint a fele az amazóniai erdőséget, szűk egyharmada pedig a Cerrado fás szavannáját pusztította. Brazílián kívül Venezuelában, Bolíviában, Kolumbiában, Argentínában, Paraguayban, Peruban és Chilében is ezres nagyságrendben keletkeztek erdőtüzek, a probléma tehát távolról sem csak a brazil politikai folyamatok következménye, hanem a klímaváltozáshoz köthető rendkívüli szárazság is (La Prensa del Perú, 2019).

5. ábra: A 2019-es dél-amerikai erdőtüzek területi és bióma szerinti elosztása

Forrás: La Prensa del Perú, 2019

A helyzet a nemzetközi közösség figyelmét is felkeltette, és a G7-államok húszmillió dolláros gyorssegélyt szavaztak meg Braziliának az erdőtüzek elleni küzdelemre. Amint a bevezetőben már szó volt róla, Bolsonaro elnök hirtelen felindulásból elutasította a segélyt, mert attól tartott, ez a terület feletti brazil szuverenitást csorbítaná. Különösen heves, személyeskedő összecsapásba keveredett Emmanuel Macron francia elnökkel, aki éles kritikát fogalmazott meg Bolsonaro környezetpolitikájával szemben. A brazil elnök emlékeztetett arra, hogy a francia gyarmatosítás nyomán a világ minden táján társadalmi és ökológiai katasztrófák következtek be. Ez az elem gyakori a bolsonarói retorikában: az antikolonializmus, amely korábban a latin-amerikai baloldal (például Hugo Chávez) megszólalásait jellemezte, Bolsonaro színre lépésével a szuverenista jobboldal eszköztárába is bekerült. Az elnök kirohanásait Otavio Rego Barros tábornok, elnöki szóvivő igyekezett elsimítani, és jelezte, hogy Brazília hajlandó elfogadni a nemzetközi segítséget a tüzek megfékezésére, amennyiben az nem sérti az ország szuverenitását, és a műveleteket a brazil hatóságok felügyelhetik (Kottasová et al., 2019; Phillips, 2019).

A tüzeket végül az októberben megérkező esős évszak oltotta el, azonban számítani lehet arra, hogy a következő években június és szeptember között újra és újra megjelenik majd a probléma. A térség többi országa sem rendelkezik megfelelő eszközökkel a heves tüzek megfékezésére, így nemzetközi koordináció és komoly anyagi segítségnyújtás nélkül aligha lehet gátat vetni az erdők pusztulásának. Ehhez azonban latin-amerikai részről politikai akarat is szükséges lenne, ami jelen pillanatban a régió legnagyobb országában, Braziliában nem látszik elégségesnek. Venezuelában az általános gazdasági összeomlás teszi lehetetlenné a hatékony védekezést, míg Kolumbiában az utóbbi év folyamán újból elszaporodó őserdei kokaintetvények és kokainlaboratóriumok felkutatása és megsemmisítése köti le a kormány kapacitásait.

Kitekintés

A 2020-as évből visszatekintve úgy tűnik, hogy a Latin-Amerikában az ezredfordulón lendületet kapó környezettudatos, közösségi és örökségvédő társadalmi mentalitást az extraktivista és a tőkelogika vezérelte gazdasági és politikai érdekek maguk alá gyúrták. Ennek leglátványosabb megnyilvánulásai az amazóniai erdőirtás és az elharapózó erdőtüzek, amelyek képei 2019 augusztusában bejárták a világsajtót. Noha a folyamatokért a jelenlegi brazil politikai elitet súlyos felelősség terheli, az okok természetesen sokkal komplexebbek: a környezetvédelem és a gazdasági fejlődés örökös ellentmondása, illetve az egyre nagyobb szárazsághullámokat előidéző globális klímaváltozás is részese a kiváltó okok egymásra halmozódásának.

A tanulmány hipotézisében megfogalmazott fő állítás, miszerint a 21. század első két évtizedében lezajló ciklus első felében Latin-Amerikában a környezetvédelem szerepe az értékrendbeli és politikai változások miatt növekedett, majd a világpiacon kialakuló nyersanyagár-robbanás (és ennek ellentettje, a nyersanyagárak hirtelen zuhanása) következtében visszatértek az extraktivista politikák, a fentiekben felvázoltak értelmében bizonyítottan mondható, és tartani lehet attól is, hogy a – jelen tanulmány által nem elemzett – koronavírus-járvány súlyos gazdasági hatásai tovább fogják ösztönözni a latin-amerikai kormányzatokat, nagybirtokosokat és önkényes földfoglalókat, hogy a természeti környezet pusztítása révén állítsanak elő a hazai és nemzetközi piacokon értékesíthető termékeket.

Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a tanulmány nyitányában szereplő megjegyzés – miszerint az elmúlt két évtized eredményei a jelenlegi kedvezőtlen körülmények ellenére sem tűntek el teljesen – szintén alátámasztható: a kétségtelenül drámai amazóniai erdőirtással párhuzamosan olyan folyamatok is zajlanak Latin-Amerikában, amelyek reménykedésre adnak okot. A régióban egyre komolyabb szerepet töltenek be a megújuló energiaforrások: noha a gigantikus vízerőművek környezetterhelése komoly dilemmákat támaszt, más megújulókat telepítése ennél sokkal kevésbé konfliktusos. A nap-, szél-, árapály- és geotermikus erőművek egyre fontosabb szerepet töltenek be Chile energiaellátásában, és számos más latin-amerikai országban is megjelentek a legújabb technológiák, amelyek fejlesztése és telepítése hosszú távon a gazdasági fejlődés katalizátorává válhat (Soltész, 2019b).

Mindezek mellett a térség természeti erőforrásai a felgyorsuló emberi beavatkozások ellenére is hatalmasak. Latin-Amerika túljutott a demográfiai átmenet korszakán, így a népesség növekedési üteme egyre alacsonyabb, és a fejlettebb országok értékeihez konvergál. Egy igazságosabb jövedelem- és tulajdoneloszlás, valamint egy felelősségteljesebb fejlesztéspolitika a régió minden lakójának biztosítani tudná azt a fajta „jó életet”, amelyet az évezred elejének indiánmozgalmai tűztek ki célul az anyagi javak felhalmozása helyett. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessen, a belső igényekre és a társadalmi igazságosságra fókuszáló gazdaság- és szociálpolitikákat zászlajukra tűző politikai erők térnyerésére lenne szükség.

IRODALOMJEGYZÉK

- ACOSTA, ALBERTO (2009): El Estado plurinacional, puerta para una sociedad democrática – A manera de prólogo, in ACOSTA, ALBERTO – MARTÍNEZ, ESPERANZA (szerk.): *Plurinacionalidad – Democracia en la diversidad*, Quito, Abya Yala, 15–20.
- ARTNER ANNAMÁRIA (2013): A perifériás fejlődés anatómiájához – Brazília, *Eszmélet*, 25. évfolyam, 2013/98., 69–90.
- BELOW, AMY (2015): *Environmental Politics and Foreign Policy Decision Making in Latin America – Ratifying the Kyoto Protocol*, New York, Routledge.
- BRECKENRIDGE-JACKSON, IAN – RADOJCIC, NATASHA – REESE, ELLEN – SCHWARZ, ELIZABETH – VITO, CHRISTOPHER (2017): Los movimientos sociales latinoamericanos y el proceso del Foro Social Mundial, in ALMEIDA, PAUL – CORDERO ULATE, ALLEN (szerk.): *Movimientos sociales en America Latina – Perspectivas, tendencias y casos*, Buenos Aires, CLACSO, 159–180.
- COLUMBIA UNIVERSITY – SOCIOECONOMIC DATA AND APPLICATIONS CENTER (SEDAC) (2008): *Global Human Influence Index (Geographic), v2 (1995–2004)*, <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/set/wildareas-v2-human-influence-index-geographic/maps> (letöltve: 2020. 03. 07.).
- DOBSI VIKTÓRIA (2019a): *A pusztító szója, avagy mi köze egy európai csirkének a braziliai őserdőkhez?* 2019. 06. 22., <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/06/22/a-pusztito-soja-avagy-mi-koze-egy-europai-csirkenek-a-braziliai-oserdokhoz/> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- DOBSI VIKTÓRIA (2019b): *Három éven belül szinte minden állami céget privatizálna Brazíliában Jair Bolsonaro*, 2019. 07. 12., <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/07/12/3-even-belul-szinte-minden-allami-ceget-privatizalna-braziliban-jair-bolsonaro/> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- DOBSI VIKTÓRIA (2019c): *A braziliai őserdők megmentésének egyik kulcsa az európai vezetők és cégek kezében van*, 2019. 08. 26., <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/08/26/a-braziliai-oserdok-megmentesenek-egyik-kulcsa-az-europai-vezetok-es-cegek-kezeben-van/> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- DOMOSŁAWSKI, ARTUR (2017): *Halál Amazóniában*, Budapest, Typotex.

- ECLAC (Observatory on Principle 10 in Latin America and the Caribbean of the Economic Commission for Latin America and the Caribbean [ECLAC]) (2020): *Latin America and the Caribbean: Ratification of Multilateral Environmental Agreements*, <https://observatoriop10.cepal.org/en/resources/latin-america-and-caribbean-ratification-multilateral-environmental-agreements> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- ESTENSSORO, FERNANDO (2020): Challenges of Latin America in the global environmental geopolitics of the twenty-first century, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 15–30.
- FOYER, JEAN – DUMOULIN KERVRAN, DAVID (2017): ¿Ambientalismo de las ONG versus ambientalismo de los pobres?, in ALMEIDA, PAUL – CORDERO ULATE, ALLEN (szerk.): *Movimientos sociales en America Latina – Perspectivas, tendencias y casos*, Buenos Aires, CLACSO, 391–412.
- GREENPEACE FRANCE (2019): *Hooked on Meat – How Europe’s Soya Addiction Is Feeding The Climate Emergency*, Greenpeace, 12., https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2019/06/hooked_on_meat_EN_web.pdf (letöltve: 2020. 03. 06.).
- INGLEHART, RONALD (1997): *Modernization and Postmodernization – Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press.
- KOTTASOVÁ, IVANA – DARLINGTON, SHASTA – DOMINGUEZ, CLAUDIA – CO-TOVIO, VASCO – HALLAM, JONNY (2019): *Brazil rejected millions in Amazon aid – Hours later, Bolsonaro hinted at a reversal*, 2019. 08. 27., <https://edition.cnn.com/2019/08/27/americas/brazil-rejects-g7-aid-amazon-intl/index.html> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- LA PRENSA DEL PERÚ (2019): *Bolsonaro evalúa enviar el Ejército para combatir incendios en la Amazonía*, 2019. 08. 23., <https://laprensa.peru.com/actualidad/noticia-amazonia-brasil-jair-bolsonaro-evalua-enviar-ejercito-combatir-incendios-nndc-91955> (letöltve: 2020. 03. 07.).
- MARTINEZ-ALIER, JOAN – BAUD, MICHIEL – SEJENOVICH, HÉCTOR (2016): Origins and Perspectives of Latin American Environmentalism, in CASTRO, FÁBIO DE – HOGENBOOM, BARBARA, BAUD, MICHIEL (szerk.): *Environmental Governance in Latin America*, New York, Palgrave Macmillan, 29–57.
- MOLINA, LUISA T. – GALLARDO, LAURA – BAUMGARDNER, DARREL – ANDRADE, MARIA DE FATIMA (2015): Pollution and its impacts on the South Ameri-

- can cryosphere, *Earth's Future*, 3. évfolyam, 2015/12., 345–369., <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/2015EF000311> (letöltve: 2020. 03. 07.).
- NAGY SÁNDOR GYULA – RICZ JUDIT (2018): Economic crisis in Brazil: Its roots, causes and scenarios, *KKI Studies*, T-2018/4., https://kki.hu/assets/upload/04_KKI-Studies_BRA_Nagy_Ricz_20180208.pdf (letöltve: 2020. 03. 07.).
 - NAGY SÁNDOR GYULA – SOLTÉSZ BÉLA (2019): Az EU és a Mercosur közti szabadkereskedelmi megállapodás értékelése, *KKI Elemzések*, E-2019/39., https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/09/39_KKI-elemzes_EU-Mercosur_Nagy-Solt_szazalekC3_szazalekA9sz_20190919.pdf (letöltve: 2020. 03. 04.).
 - NAVARRO-DRAZICH, DIEGO (2020): Climate change and tourism in Latin America, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 93–106.
 - NUNES, JOÃO – PEÑA, ALEJANDRO (2015): Marina Silva and the rise of sustainability in Brazil, *Environmental Politics*, 24. évfolyam, 2015/3., 506–511.
 - OCAMPO, JOSÉ ANTONIO (2017): ‘Commodity-led Development in Latin America’ in Alternative Pathways to Sustainable Development, Lessons from Latin America, *International Development Policy*, 2017/9., 51–76., <https://journals.openedition.org/poldev/2354> (letöltve: 2020. 03. 06.).
 - PHILLIPS, TOM (2019): *Jair Bolsonaro demands Macron withdraw ‘insults’ over Amazon fires*, 2019. 08. 27., <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/27/jair-bolsonaro-demands-emmanuel-macron-withdraw-insults-over-fires> (letöltve: 2020. 03. 04.).
 - ROMANO, SILVINA ALEJANDRA – KELLY, JULIÁN – LAVORNIA, JUAN (2020): Economy and nature: Perspectives from South America, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 107–134.
 - SOLTÉSZ BÉLA (2011): Latin-Amerika: integrációk túlkínálata, *Fordulat*, 2011/4., 124–143., http://fordulat.net/pdf/16/F16_Soltesz.pdf (letöltve: 2020. 03. 04.).
 - SOLTÉSZ BÉLA (2012): Az elmúlt évek politikai mérlege, in *A feltörekvő Chile: merre tovább, mint a állam? Kitekintő.hu Elemzések* 10, 14–20., http://www.mat.hu/hun/downloads/docs/kitekinto_elemzofuzet_chile_2012.pdf (letöltve: 2020. 03. 04.).

- SOLTÉSZ BÉLA (2019a): Brazília, in SZENTE-VARGA MÓNICA – BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Budapest, Dialóg Campus, 41–58.
- SOLTÉSZ BÉLA (2019b): Chile, in SZENTE-VARGA MÓNICA – BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Budapest, Dialóg Campus, 59–76.
- TOSUN, JALE (2013): *Environmental Policy Change in Emerging Market Democracies – Central and Eastern Europe and Latin America Compared*, Toronto, University Of Toronto Press.
- WALSH, CATHERINE (2009): Estado plurinacional e intercultural. Complementaridad y complicidad hacia el „Buen Vivir”, in ACOSTA, ALBERTO – MARTÍNEZ, ESPERANZA (szerk.): *Plurinacionalidad, Democracia en la diversidad*, Quito, Abya Yala, 161–184.
- YAMIN VÁZQUEZ, PATRICIO (2020): Environmental concern in the Global South: Tackling the post-materialist thesis and the impact of ideology, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 75–90.

ÁBRAJEGYZÉK

- 1. ábra: Az emberi tevékenység hatása a környezetre Dél-Amerikában a Global Human Influence Index alapján. Forrás: COLUMBIA UNIVERSITY – SOCIOECONOMIC DATA AND APPLICATIONS CENTER (SEDAC) (2008): *Global Human Influence Index (Geographic), v2 (1995–2004)*, <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/set/wildareas-v2-human-influence-index-geographic/maps>
- 2. ábra: Mezőgazdasági és bányászati termékek világgpiaci átlagárának változása az 1980-as bázisához viszonyítva (1980 = 100). Forrás: OCAMPO, JOSÉ ANTONIO (2017): ‘Commodity-led development in Latin America’ in alternative pathways to sustainable development, Lessons from Latin America, *International Development Policy*, 2017/9., 51–76., <https://journals.openedition.org/poldev/2354>
- 3. ábra: Az erdőirtás által leginkább veszélyeztetett három régió: Amazónia, a Cerrado és a Gran Chaco. Forrás: GREENPEACE FRANCE (2019): *Hooked on Meat – How Europe’s Soya Addiction Is Feeding The Climate Emergency*, Greenpeace France, 12., https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2019/06/hooked_on_meat_EN_web.pdf
- 4. ábra: Antropogén és biomassza-eredetű légszennyezés Dél-Amerikában. Forrás: MOLINA, LUISA T. – GALLARDO, LAURA – BAUMGARDNER, DARREL – ANDRADE, MARIA DE FATIMA (2015): Pollution and its impacts on the South American cryosphere, *Earth’s Future*, 3. évfolyam, 2015/12., 345–369., <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/2015EF000311>
- 5. ábra: A 2019-es dél-amerikai erdőtűzek területi és bióma szerinti elosztása. Forrás: LA PRENSA DEL PERÚ (2019): *Bolsonaro evalúa enviar el Ejército para combatir incendios en la Amazonía*, 2019. 08. 23., <https://laprensa.peru.com/actualidad/noticia-amazonia-brasil-jair-bolsonaro-evalua-enviar-ejercito-combatir-incendios-nndc-91955>

ENVIRONMENT, DEVELOPMENT AND POLITICS

LATIN AMERICAN DILEMMAS

Abstract

At the beginning of the new millennium, Latin American societies were characterised by a growing environmental awareness and the willingness to protect their natural and cultural heritage. However, the rise in commodity prices on global markets favoured the mining sector and export-oriented agriculture, thus the region has slowly „slipped back” to its former role of a commodity exporter. Later, the price of these products dropped dramatically, putting pressure on export-dependent sectors. Agro-exporters responded by expanding their production area, which gave new impetus to deforestation that had previously been curbed. The discursive contradiction between environmental protection and economic development was thematised by Brazilian President Jair Bolsonaro’s acts, and brought to international focus by the 2019 forest fires in the Amazon basin. The present study analyses this process from a political and economic perspective, focusing mainly on Brazil.

Keywords: Latin America, Brazil, Amazon basin, environmental problems, deforestation, economic development

Soltész Béla

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem spanyol–portugál szakán (2006) és a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán (2008) szerzett diplomái után ez utóbbi egyetemen doktorált nemzetközi kapcsolatokból 2016-ban. Ösztöndíjasként Spanyolországban, Chilében és Mexikóban töltött egy-egy félévet. Számos nemzetközi kutatási projektben vett részt kutatóként és projektmenedzserként. 2018 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékének adjunktusa, 2020 óta a Külügyi és Külgazdasági Intézet vezető kutatója. Fő kutatási területei: Latin-Amerika 21. századi társadalmi és politikai folyamatainak elemzése, a nemzetközi fejlesztéspolitika és a nemzetközi migráció.

